

WĘZŁY OBCOŚCI: PRÓBY ROZWIĄZANIA

Tomasz Michał Korczyński, Annamaria Orla-Bukowska, *Obcy w labiryncie kultur*, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2016, ss. 237.

Obcość wielowymiarowo znaczy naszą współczesność. Próby jej odczytywania nasilają się wraz ze wzmożoną ruchliwością fal ludzkich migracji rejestrowanych w ostatnich kilku latach (przede wszystkim od momentu wybuchu wojny w Syrii w 2010 roku). Głos w sprawie obcego (niekiedy jest to głos przeciw niemu, a niekiedy stanowisko w pełni solidaryzujące się z nim, posunięte aż do starć z własną policją) zabierają popularni politycy, wrażliwi działacze społeczni i przeróżni eksperci. W gronie tych ostatnich znajdują się również przedstawiciele nauk społecznych i humanistycznych, którym wszak nie, co ludzkie, nie powinno być obce. Temat obcego – odpadu cywilizacyjnego zglobalizowanego świata wielkich korporacji okazał się niezwykle nośny i inspirujący, czego wyrazem są liczne debaty i konferencje. Jedną z nich pt. *Obcy w labiryncie kultur* odbyła się w 27 kwietnia 2016 roku. Konkretnym, materialnym owocem tego wydarzenia jest wydana przez Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne książka bezpośrednio nawiązująca w swym tytule do konferencji.

Zebrane w tomie teksty zostały logicznie uszeregowane w trzy korespondujące ze sobą, ale różne części poświęcone odpowiednio: studiom teoretycznym inności, jej badaniom empirycznym oraz innym jeszcze wymiarom obcości. Artykuły, także w ramach tych wyodrębnionych jednostek, charakteryzują się zróżnicowaniem metodologicznym i stylistycznym. Ich Autorzy prezentują właściwe swoim dyscyplinom i własnej wrażliwości podejście do wywołanego wielkiego tematu. W skutek tego obcość prezentuje się jako zagadnienie wieloaspektowe i niejednoznaczne. Temat wywoławczy tomu – *Obcy w labiryncie*

kultur – stanowi jednocześnie dobre jego podsumowanie, wskazujące na trudności w całkowitym rozstrzygnięciu kwestii. Sam zamysł różnych naukowców skupionych wokół jednej z bazowych kategorii społecznych i kulturowych, jakim jest niewątpliwie opozycja swój – obcy, ma co najmniej podwójne znaczenie. Po pierwsze, jawi się jako adekwatna reakcja dyscyplin społecznych i humanistycznych na aktualną sytuację geopolityczną związaną z intensyfikacją obecności obcych. Po drugie, jest podjętym przez przedstawicieli tych nauk zwrotem w stronę własnych tradycji. Obcy w myśli socjologicznej i antropologicznej stanowi bowiem kwestię o charakterze kanonicznym. Paradoksalnie, naukowa tradycja zyskuje na jego ekspozycji status nowoczesności.

Wstęp do *Obcego...* należy traktować bardziej jako gorącą prezentację możliwego ujęcia tematu, aniżeli chłodne wprowadzenie w lekturę całości. Ta bowiem złożona została z różnorodnych stanowisk, niekoniernie pokrywających się z wyraźnie wyeksponowaną postawą Tomasza Michała Korczyńskiego i Annymarii Orly-Bukowskiej. To ich odautorskie odślonienie wyrażające się nieco alarmistycznym tonem stanowi ryzykowne przedsięwzięcie. Potencjalnie przynajmniej ogranicza grono odbiorców pozycji, którzy nie identyfikują się z poglądami piszących *Wstęp*. Tym bardziej, że przetaczane przez nich informacje mające na celu zobrazowanie już zachodzących, niebezpiecznych procesów i patologii związanych z ksenofobią, etnocentryzmem czy rasizmem mają, póki co (i na szczęście), charakter jednostkowych incydentów (por. s. 14-15). Z pewnością znajdą się czytelnicy dzielący sposób oglądu rzeczywistości autorów. Nie mniej liczna, jak można przypuszczać, będzie grupa tych, którzy zakwestionują tę negatywną perspektywę.

Ewa Nowicka w otwierającym książkę (i jej pierwszą część pt. *Teoretyczne ujęcie*

Inności) rozdziale: *Swoi i obcy. Stereotypy, konflikty i kształt człowieczeństwa z perspektywy antropologicznej* przypomina rezultaty dotychczasowych badań humanistycznych (socjologicznych i etnologicznych) nad wywołanymi przez organizatorów konferencji kwestiami. Autorka wyróżnia i omawia aspekty obcości, a także wskazuje narosłe wokół nich problemy etyczne. Starając się wyznaczyć pozytywny scenariusz w kwestii stosunku do obcych, rozważa m.in. skalę możliwości w przesuwaniu granic systemów wartości grup. Świadoma trudności i długofalowości zjawiska pyta o odpowiednie warunki dla zaistnienia i akceptacji konwersji aksjologicznej (s. 32). Znając liczne stanowiska i sugestie badaczy optujących magicznie za tolerancją, Nowicka zwraca uwagę na jej często niepełną, a przez to nieautentyczną i nieskuteczną postać (s. 33).

Obcy - znaczą każdy to tekst Anny Orly-Bukowskiej osadzony w szerokiej perspektywie teoretycznej, w którą autorka włącza własny, bogaty dorobek empiryczny związany z badaniem wielokulturowości. Rozważając kwestię definiowania obcości, zauważa, że jest ona rezultatem działań społecznych i przez to ma relatywny charakter. Dlatego, jej zdaniem, nieuprawnione jest separowanie swojego i obcego czy to w skali tożsamości jednostki, czy grupy. Natura obcego, jak zauważa Orly-Bukowska, jest złożona i paradoksalna. „Obcy – pisze – stanowią wyraźne, zewnętrzne punkty odniesienia, konieczne swoim w procesie definiowania siebie i wewnętrznej integracji” (s. 38).

Twórczy i zawierający duży potencjał możliwości jest autorski tekst Tomasza Michała Korczyńskiego – *Swój, obcy, wróg w teorii zwrotu inkorporacyjnego*. Autor, czerpiąc z trychotomicznego modelu inności, w oparciu o koncepcję zwrotu inkorporacyjnego prezentuje zmienne drogi do zajmowania pozycji: swojego, obcego, bądź wroga. Pomimo niedostateczności empirycznego wykorzystania omówionego modelu, na co zwraca uwagę autor (s. 56), konstrukcja teoretyczna ujęcia i rozważane w niej przypadki skłaniają do naukowego

optymizmu odnośnie do jego zastosowania w przyszłości.

Walter Żelazny w rozdziale *Asymilacja, integracja versus uległość* nawiązuje do głośnej powieści Michaela Houellebecqa z jego futurystyczną wizją Eurabii roku 2030. Rozważania Żelaznego niewiele mają wspólnego z science fiction. Autor, obserwując uważnie rzeczywistość, tropi trwałość i zmienność elementów składowych migracji (s. 60-61). Odnotowuje podobieństwa dawnych i współczesnych migrantów w zakresie oczekiwań na poprawę bytu społecznego i ekonomicznego. Jednocześnie stwierdza ich odrębność widoczną i w poziomie wykształcenia (znajomość języków obcych u współczesnych migrantów); i oczekiwań (znacznie szerszy ich zakres). Inne są także, zauważa Żelazny, geografia migracji (dziś wyraźnie dominuje kierunek ze Wschodu na Zachód, a nie z Południa na Północ) oraz skład osobowy grup migrantów (pokaźną liczbę stanowią aktualnie kobiety z dziećmi). Rzykując zarzut niepoprawności politycznej, autor rzeczowo pokazuje gospodarcze zapotrzebowanie na obcych w krajach bogatych. Pisze o trudnej grze „przerabiania” obcych na swoich podejmowanej przez państwa przyjmujące. Wskazuje na niezbywalną zasadę (w kontekście migrantów muzułmańskich są to np. wolności obywatelskie kobiet), których niespektowanie przez obcych skutkuje (i będzie skutkowało) antyasymilacyjnymi wyspami etnicznymi (s. 69).

Część pierwszą *Obcego w labiryncie kultur* zamyka modelowo przygotowany rozdział Włodzimierza Okrasy pt. *Obcy i przestrzeń - interakcja obcego i miejsca w przestrzeni lokalnej*. Autor, wychodząc od ogólnych rozważań dotyczących obcego, jego stereotypizacji czy uprzedzeń wobec niego, poddaje wnikliwej analizie relacje zachodzące między nim a miejscem jego pobytu. Opierając się na Danych Lokalnych GUS oraz badaniach sondażowych pt. *Diagnoza Społeczna*, Okrasa stwierdza nie tylko zwrotny charakter relacji pomiędzy stereotypami obcego i miejsca, ale i wskazuje na nowe zjawiska wynikające z tego

spotkania (s. 96). Zdając sobie sprawę z trudności implikowanych przez obecność obcego w przestrzeni lokalnej, przygląda się konstruowanym obecnie strategiom społeczno-politycznym w tym zakresie. Szerokie rozpoznanie tematu przez Okrasę widoczne choćby w wielości przytaczanych stanowisk i koncepcji wymaga dużej uważności czytelnika. Tekst, bez uszczerbku dla swej merytorycznej wartości, mógłby zostać ograniczony w liczbie omawianych definicji.

Tematykę obcości w kontekście lokalnym kontynuuje Bożena Domagała swym rozdziałem pt. *Obcy w doświadczeniu polskiej prowincji. O szansach i barierach budowania wielokulturowego społeczeństwa w Polsce*. Tekst stanowi udane przejście do drugiej części *Obcego w labiryncie kultur*, zatytułowanej *Empiryczne ujęcie Inności w świetle procesów migracyjnych w Europie w XXI wieku*. Autorka rozważa w nim możliwości stwarzane przez dyskurs wielokulturowości we współczesnej Polsce zarówno w sferze prawno-politycznej, jak i historycznej oraz ideologicznej. Alternatywa czy kontestacja niektórych obszarów życia, jaką zakłada wielokulturowość, w opinii autorki, aktualnie nie może być zrealizowana ze względu na dominującą rolę tradycyjnego dyskursu (s. 103). Do takiego wniosku przychodzi Domagałę analiza niedawnego zdarzenia z dyskryminacją Sudyjczyków w Olsztynie. Mocno wyrażone przez autorkę przekonanie o braku gotowości polskiego społeczeństwa do zmiany koncepcji własnej tożsamości (s. 105) domagałoby się szerszej argumentacji i bogatszej egzemplifikacji.

Joanna Bielecka-Prus rozdziałem pt. *Językowe konstruowanie obcego w polskiej debacie parlamentarnej na temat uchodźców* zwraca uwagę na wpływ „znaczących innych”, a pośród nich mediów w kształtowaniu postaw wobec imigrantów. Zdaniem autorki, uprawiany w przestrzeni medialnej dyskurs ma właściwości i opisujące, i konstruuje rzeczywistość (s. 117). Dotyczy to także stosunku Polaków do cudzoziemców, gdyż deklarowana w latach 90. XX wieku

otwartość wobec nich ustąpiła obecnie miejsca niechęci. Poza realnymi wydarzeniami, na zaistniałą – jak wynika z badań sondażowych w 2015 roku – zmianę wpływ miały stosowane przez polityków i media strategie językowe tworzące obszary hegemonii i wykluczenia (s. 118). Narastanie negatywnych tendencji dostrzega Bielecka-Prus wśród polskich polityków wszystkich opcji. Zjawisko, stwarzane, w dużej mierze, przez język mediów, obserwuje również w atmosferze panującej w Europie. Wobec czego Autorka przypomina w konkluzji o kulturze słowa i odpowiedzialności za nie.

Rozdziałem pt. *Kobieta - obca (uchodźczyni) pośród wielu kultur* Michał Bomastryk koncentruje uwagę czytelnika na społecznym i kulturowym dyskursie wobec kobiet. Wiemy, że odmiennosc femin znajdowała się w polu szczególnego zainteresowania już u paleolitycznych łowców czczących Wielką Boginię. Studia antropologiczne opisywały okresową na ogół endogeniczną obcość kobiet w grupie (por. Znaniecki 1930-1931: 199). Tekst Bomastryka w jakiejś mierze nawiązuje do tej humanoidalnej i humanistycznej tradycji. Niewątpliwie odstaje od niej intencją uczyńnięcia z kobiecości prymarnej formuły poznawczej i percepcyjnej. Obok – niewątpliwie słusznych, choć utrzymany w nieco kaznodziejskim tonie – apeli o zwiększenie troski o kobiety – uchodźczynie (s. 149), czytelnik jest konsekwentnie prześwietlany przez autora kolejnymi prądami feminizmu. Tendencja do odwracania perspektywy na kobiecą i ciągłego podważania męskiej jest w tekście nieumiarkowana. W związku z czym nasuwa się pytanie o granice dyskursu ideologicznego i naukowej wypowiedzi oraz postawy i roli badacza.

Tekst Sebastiana Surendry pt. *Antyislamska histeria: będzie islam, będą gwałty* dostarcza rzeczowej, choć niewyczerpującej tematu obcości refleksji. Autor poddaje w nim porównawczej analizie przekazy medialne dotyczące imigrantów, prezentowane przez strony lewicowo-liberalną

i pravicowo-konserwatywną. Zderzenie wypowiedzi z tych przeciwstawnych światopoglądowo źródeł ukazuje odmiennie realizowany, ale podobny w swych założeniach przekaz perswazyjny, często wartościujący temat uchodźstwa. Zdaniem Surendry, w obliczu nieprzystawalności obu typów narracji pomocnym narzędziem w przełamaniu impasu i stworzeniu nowego dyskursu będzie edukacja wielokulturowa (s. 166).

Trzecia część książki – *Inne wymiary obcości* – potwierdza racjonalność koncepcji *Obcego w labiryncie kultur*. Redaktorzy wykazali się dobrym zmysłem, lokując jako pierwszy tekst Tomasza Kopera poświęcony swojskości i obcości wśród Romów. Cygan (autor uspokaja i uzasadnia prawomocność stosowania tego terminu) i Żyd to bodaj najlepiej rozpoznawalne w Polsce figury obcych. Koper, znający środowisko cygańskie z autopsji, proponuje czytelnikowi emiczny kontakt z obcością. Dokonana przez niego analiza prezentuje ją zarówno w kontekście zwyczajowych regulacji życia Cyganów (s.177), jak i w języku społeczności romskiej (s.171). Działanie kategorii obcego ma charakter elementarny i nadrzędny w strukturalizacji świata. Jak pokazuje Koper, obcy (*gadzie*) stanowili nieodzowny element cygańskiego bytu, warunkujący go społecznie i ekonomicznie. Interesujące jest móc usłyszeć głos obcych (Cyganów) o obcych (Polakach), a rozdział pt. *Swojskość i obcość* to umożliwia.

Złożoną materię swój-obcy bada Wojciech Wądołowski w rozdziale pt. *Poziom akceptacji dla obecności Rosjan w mediach i polityce*. Dychotomia tej kategorii w odniesieniu do relacji polsko-rosyjskich jest, jak zauważa autor, silnie naznaczona kontradycją. Skala akceptacji wobec „zwykłych Rosjan” i codziennych kontaktów z nimi jest wysoka. Natomiast, jak wynika z zaprezentowanych przez Wądołowskiego badań CBOS i własnych, okazuje się mała, gdy chodzi o obecność Rosjan w mediach czy w polityce. Sfery władzy i autorytetu pozostają zastrzeżone dla Polaków i opatrzone antyradzieckością (s. 194). Fakt ten, zdaniem autora, znajduje swoje

uzasadnienie w bolesnych doświadczeniach historycznych, w których Rosjanie występowali w roli oprawców i uzurpatorów (s.193).

Magdalena Grycan zainspirowana *Kręgamii obcości* Michała Głowińskiego (do których nawiązuje w tytule rozdziału), analizuje doświadczenia migracyjne grupy. Opierając swoje refleksje na dostępnej literaturze i przeprowadzonych wywiadach jakościowych z polskimi Żydami z Francji, pokazuje ich poczucie nieprzynależności. Wypowiedzi respondentów wyraźnie korespondują z przywoływanymi przez Grycan teorianami na temat kryzysu czy konfliktu tożsamościowego, na jaki wystawieni zostają migranci (s. 202). Autorka odsłania szeroki horyzont obcości, który bezpośrednio wynika z prowadzonych przez nią badań, a który został w tekście jedynie wywołany jako zapowiedź bądź zaproszenie do opracowania (np. kwestia obcości Żydów wobec swoich).

Interesujący i wydaje się wciąż mało znany temat podejmuje Ewa Modzelewska. Jej *Kategoria obcości w amerykańskim doświadczeniu Polaków po Powstaniu listopadowym* może zaskakiwać czytelnika. Bazując na relacjach i twórczości literackiej, autorka demistyfikuje tak popularny motyw *American dream*. Z dostępnych, przywołanych źródeł wynika, że wyjazd do Ameryki Północnej w latach 30. XIX wieku niewiele różnił się od zsyłki na Sybir. Modzelewska dostarcza licznych przykładów informujących o dramatycznych losach Polaków w Stanach Zjednoczonych. Ich wspólnym mianownikiem jest obcość przeżywana przez uchodźców-wygnanców.

Doświadczenie obcego i swojego jest w istocie czymś fundamentalnym i uniwersalnym. Zainteresowanie nim ujawniane przez naukowców jest dlatego uzasadnione. Choć temat nie jest akademickim *novum*, to, jak pokazuje szerokość perspektywy *Obcego w labiryncie kultur*, podejmowanie go okazuje się zabiegiem dalekim od rekonstrukcji standardów czy nobilitacji banałów (Kowalski 2004: 215). Jego eksploracja w kontekście współczesności stanowi ważny i konieczny wkład nauk

społecznych i humanistycznych w dyskurs codzienności. Humanistyka bliska życiu to wartość, którą dobrze jest realizować na różne sposoby. Autorzy tekstów składających się na *Obcego...* starają się to czynić swoim aparatem naukowym. Tym samym dostarczają racjonalnych przesłanek w podejmowaniu i pojmowaniu obcego, który coraz częściej pojawia się w przestrzeni swojego. Redaktorzy publikacji umiejętnie skomponowali całość z różnorodnych fragmentów autorskich występów. Po dość gorącym *Wprowadzeniu*, logicznym podziale na części oraz przydziale odpowiednich tekstów pewnym brakiem okazuje się nieobecność *Zakończenia*. Symbolicznie temat obcego nie zostaje domknięty i zaprasza do dalszej eksploracji.

TOMASZ KALNIUK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

BIBLIOGRAFIA

KOWALSKI, P. (2004). *Popkultura i humaniści. Daleki od kompletności remanent spraw, poglądów i mistyfikacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

ZNANIECKI, F. (1930-1931). *Studia nad antagonizmem do obcych*. *Przegląd Socjologiczny*, t. 1, s. 158-209.